

BATILI HEKİM SEYYAHLAR VE OSMANLI DEVLETİ

Prof. Dr. Semavi EYİCE*

EUROPEAN PHYSICIAN - TRAVELLERS AND THE OTTOMAN EMPIRE

The Ottoman Empire has always been a centre of attraction for the West all through its history. On the occasion of various reasons, Western travellers visited the Empire and published a great deal of journals, pamphlets, books and memoirs of their journeys in the country based on their impressions, observations, experiences and missions etc. Most of these books of travel were printed, though some of them sank into oblivion in manuscripts in the European archives and libraries. Unfortunately we do not have a specific library in İstanbul where these printed travel books are collected, except for those in private collections.

In this paper, the three books of travel chosen from my personal library and written by an English, a French and a German-Swiss military physician are going to be reviewed successively.

The book firstly studied, *Memories of the Crimean War from January 1855 to June 1856*, was written by Dr. D. A. Reid and printed in London in 1911. It narrates the impressions and services of this physician in the Crimean war and gives information on the sick, the wounded, infirmaries and the diseases in the battle field and also on the military hospitals and medical care in İstanbul.

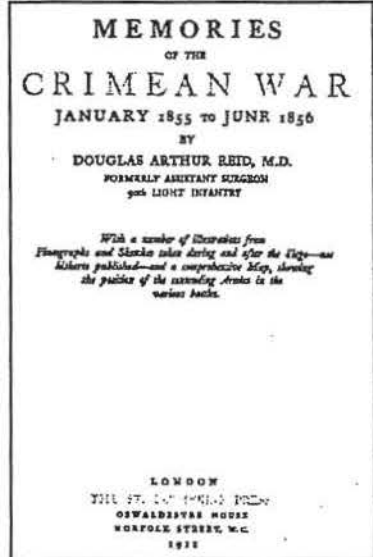
The second book titled *Impressions de Voyage de Paris à Sebastopol*, was written by Dr. Felix Maynard, and published by Alexandra Dumes in Paris in 1855. It relates the impressions of the author during his visits to the various parts of the cities and people in Greece and İstanbul.

The third book, *Erinnerungen eines Schweizerarztes aus dem griechisch-türkischen Krieg* was written by Dr. Armin Müller who served in Athens during the Turkish-Greek war in 1897 and returned to Germany via İstanbul. The book published in Zurich in 1905 reflects the scenes of the battle viewed from the Greek front; and the writer's favorable impressions about the Turkish people and İstanbul in general.

KEY WORDS : Memories of physician-travellers; the Ottoman Empire; İstanbul.

Osmanlı ülkesi tarih boyunca Batı'nın devamlı ilgisini çektiğinden, çeşitli sebepler ile, buraya seyyahlar gelmiş ve bunların çoğu gördüklerini anlatan seyahatnameler yazarak yayınlamışlardır. Bunlar genellikle basılı olmakla beraber¹, Avrupa'nın kütüphane ve arşivlerinde el yazması halinde unutulmuş olanlar da vardır². Bu basılı seyahatnameleri toplu olarak biraraya getiren bir kütüphanemiz yoktur³. Özel ellerdekiler dışında, dağınık olarak İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde bunlardan bir kısmını bulmak mümkün olmakla beraber, birçoğuna da erişilemez.

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, benden bir konuşma istediğinde ilk aklıma gelen konu, esas meslekleri hekimlik olup, XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelip, burada yaşadıkları günleri, hatıralarını kâğıda dökerek yayınlamış olanlar oldu⁴. Kendi özel kütüphanemde bunlardan altı tanesinin ki-

D. A. Reid'in kitabının ön kapağı.

* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü emekli öğretim üyesi.

tapları vardı. İçlerinden şimdilik üçünü burada tanıtarak yazdıklarını özetlemeyi uygun gördüm. Eğer fırsat düşerse, geri kalan üçünü ve belki benim şimdiye kadar bilmediklerimden, eserlerini elde edebildiklerimi ileride takdim etmeği düşünürüm.

Bu yazımda üzerinde durulacak olan hekimlerden biri İngiliz, biri Fransız biri de Alman İsviçresi'ndendir. Her üçü de askeri hekimdir.

I

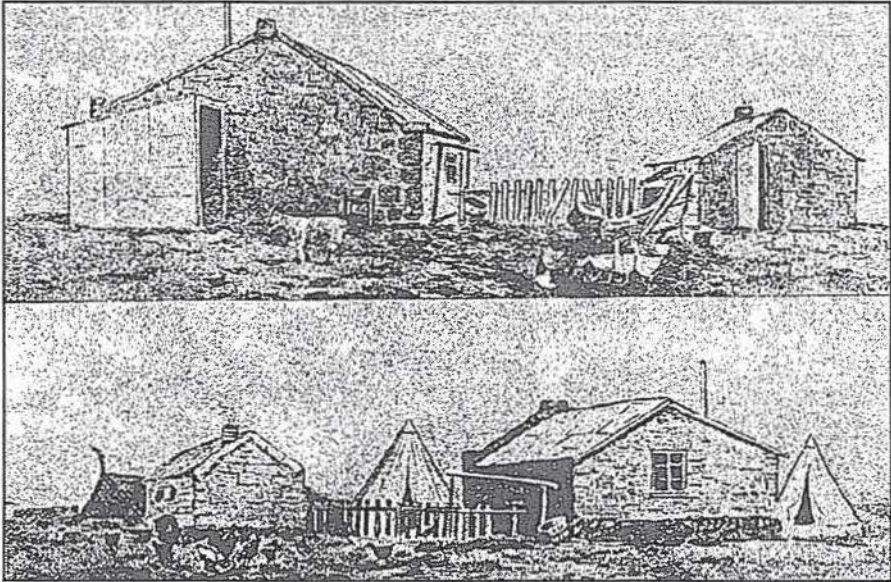
Douglas Arthur Reid, *Memories of the Crimean War, January 1855 to June 1856*, London 1911; resimli, XV+206 sahife.

Bu hatıralar kitabı, o günleri yaşayan kişi tarafından 55-56 yıl sonra yayınlanmıştır. Cildin içinde Kırım savaşı sırasında çekilmiş ve başka hiçbir yerde yayınlanmamış fotoğraflar yer alır.

18 ay cephede bulunan, Reid'in 19 Ekim 1854'te ilk ataması yapılarak 6 hafta sonra Kırım'daki bir birliğe yardımcı cerrah olarak tayini gelmiştir. O sıralarda yirmi yaşını az geçmiş bir gençti.

Douglas A. Reid.

Dr. A. Reid'in 1855'te Kırım'da yaptırdığı sahra hastanesinin önden ve arkadan görünüşü.

Florence Nightingale

Yurdundan 3000 mil uzakta 50000'i aşkın İngiliz'den ibaret bir kuvvet, "dünyanın en kalabalık..." ordusu ile çatışmaya Kırım'a gidiyordu.

27 Ocak 1855'te gemi İstanbul'a geldi: Denizden bakıldığında "Tasavvur edilebilecek en güzel şehir" ancak kara-ya çıkıp sokaklarını dolaştığında en pis yer olduğunu gördü. Bu en "sağlıksız" yerden 31 Ocak'ta ayrılarak, 2 Şubat günü Balaklava önüne gelir. O sıralarda burası perişan, harap bir Rum köyü durumunda bulunuyordu.

Ona, Türkler'in, ölmüş atların etlerini memnuniyetle yediklerini anlatırlar. Bu millete dair öğrendiği tek şey budur.

Cerrah Dr. R. C. Anderson onu "hastane"ye götürür. Çamurlu zemin üzerine kurulu çadırlar. Bunların içlerinde, her çadırda on-oniki hasta, kendi elbise ve kaputlarına sarılı olarak yerde

yatıyordu. Bunlar "Üsküdar"⁵ sevkedilmelerini bekliyorlardı. En fazla zayıyat dizanteri ve sıtmadan. Dr. Reid şuna işaret eder: "Birlik burada iki aydan fazla bir süredir konakladığı halde, hasta ve yaralılara en iyi yapılabilen işte bu kadardı."

Günlerce süren yağmurun arkasından kar yağışı başlamıştı ve bu dondurucu soğukta ancak bez çadırlara sığınlıyordu. Zaten bütün ağaçlar, hatta çalılar ısınmak için yakılmıştı. Bunların bir kısmı asma kütükler idi.

Gıdaları hiç yemedikleri salamura domuz eti. Balaklava'dan taze et satın alıyorlar. Fakat yeşil sebze kesinlikle yok. Hasta ve yaralılar iskeleye taşınıp kayıklarla hastane gemisine götürülüyor. İskeleye siyahî bir hemşire (Mrs. Seacole) şefkatle herkese sıcak çay getiriyor. Bu kadın yağmur ve karda, rüzgâr ve fırtınada gün begün her an yerinde idi. Donuklardan olan zayıyatın üzerinde duran Dr. Reid, ancak şubat ortalarında hastalar için iki ahşap baraka yapıldığını bildirir. Fakat bunlar da normal bir hastane konforundan yoksundu.

İngiliz doktor uzun uzadıya çekilen sıkıntılardan, hatta açlıktan, korunma yetersizlikten yakınır; ölen ve yaralanan ordu mensuplarının adlarını verir.

Rus ordusunda çok sayıda Arnavut'un bulunduğunu bildiren Dr. Reid⁶, bunların mükemmel idareci olduklarını ve çok iyi savaştıklarını yazdıktan sonra, yaralanan bir Arnavut'un İngiliz barut deposuna kadar ilerleyip bir fıçıyı ateşlediği yazar. İngilizler ölüsünün üzerinde otuz bin altın bulurlar. Dört tabancası, bir hançeri ve bir yatağını varmış.

Doktor savaşın fecaati ile ilgili bilgiler vererek, İngiliz Başkomutan, Lord Raglan'ın derme çatma tahtalarda yapılan ve daimi yağmura dayanıklı olmayan koşulları ziyaretini anlatır⁷. Çok eksik olan tıbbi malzemenin Üsküdar'dan getirilmesi için emir verir. Antiseptikler henüz bilinmediği için kurtlanan yaralardan bu parazitler ayıklanıyor ve *calomel* ile yaralar dolduruluyordu. Pansuman için kullanılan su tam temiz olmadığından, ayağa kalkabilen bütün hastalar hemen taburcu ediliyordu.

Bir süre sonra Lord Raglan, Fransız komutan general Pelissier⁸ ve yüksek rütbeli kurmaylar, Florence Nightingale ile birlikte hastaneyi teftiş ederler. Onun raporu ve otoritesi üzerinde tıbbi yardım şaşılacak derecede artar⁹.

Bunun üzerine Reid, bu hatıraları yazdığı 1910 Ağustosunda Nightingale'in ölümü sırasında onu öven konuşmalara kitabında yer verir. Elinde bir fener ile yatakların arasında dolaşan ve pek sağlıklı olmayışına rağmen, insanlara kendisini adayan bu kızın asil tutumunu şükranla anar, ve Florence'in yaşlılığının güzel bir fotoğrafını da sahifelere katar. Askeri hastanelerdeki hemşirelerin sayısını verdikten sonra sorar: "Lady of the Lamp" için bundan daha güzel bir anıt yapılabilir mi?

13 Ağustos 1910'da ölen Florance'in hasta ve yatalak olmasına rağmen kendisine verilen 50000 İngiliz liralık bir parayı şahsına kabul etmeyip hemşire yetiştirme kurumuna hibe ettiğini de sözlerine ekler.

Kırım'da İngiliz ordusuna kolera da tahribat yapıyordu. Güçlü, yapılı bir insan Binbaşı Norton'da 19 Mayıs günü saat 8'de hastalık emaresi başlamış, erte-

si sabah 7'de ölmüş, öğleden sonra gömülmüş. Sonraları General Eastcourt da koleradan ölür. O günlerde ölen İngiliz Başkomutan'ın cenaze töreninde tabutunun bir yanında General Simpson ile Ömer Paşa¹⁰ diğer tarafında General Pellissier ile Sardunya Başkomutanı Della Marmora bulunuyordu.

Dr. Reid, yaz aylarında temmuz sonlarında kendisinde Kırım humması başladığını anlar. Şefi ona bir ay istirahat verir ve arkasından Üsküdar'a hastaneye gitmesini uygun bulur.

Ağustos'da İstanbul'a gelir, onu burada hastaneye ait Gordon House'a yatırır¹¹.

İstirahat ve iyi gıda onu çabuk iyi eder. Kısa sürede sağlığına kavuştuğundan buradaki başhekim onu Kışla hastanesinde görevlendirir. İstirahatli olduğu için bu göreve direnebilirken, bu işi kabul eder. Halbuki gezmeyi ve Boğaziçi'nde dolaşmayı tercih ederdi.

Hergün bir *tımarcı* (dressen) ile elli hastayı yoklamaktadır. Fakat 28 Ağustos tarihli yazı ile şef Dr. Hunter ondan bir gece önce niçin vizite yapmadığının sebebini sorar. O da sağlık durumunun günde iki defa vizite yapmaya henüz elvermediği şeklinde cevaplar ve ertesi gün Kırım'a gidecek bir gemi arar; cevabının vapurun hareketinden sonra teslim edilmesini ister. Zaten Üsküdar'ı çok sıkıcı ve enteresan bulmamıştır (deadly dull and uninteresting).

Dr. Reid, tekrar cepheye döndükten sonra uzun uzadıya cephe hareketlerini sahifeler dolusu anlatır. Malakoff çarpışmaları geniş bir yer alır. İngilizlerin Fransızların ve hatta Sardunyalıların kahramanlığı ayrıntılı olarak anlatılır;

zaiyat hakkında istatistik bilgiler verir. Sivastopol tahrip edilmiş ve Sinop'ta Türk donanmasını yok eden Rus donanmasından sadece küçük bir fırkateyn ile ufak buharlı iki gemi kalmıştır; elli kadar gemi ise denizin dibindedir.

Rusların elinden kurtarılan çok ağır yaralı bir İngiliz yüzbaşı kendisine yapılan kötü davranışları anlattıktan sonra ölüdür. Dr. Reid, ellerinde yeteri kadar malzeme olmadığını ve o yılların mermi ve şarapnellerinin açtıkları yaraların çok büyük ve derin olduğuna işaret eder. Hastabakıcılar ise ordudan aktarılmış erkeklere ve bu işten anlamıyorlardı. Yaralı nakli de çok zor ve tehlikeli idi.

Dr. Reid, Sivastopol'un işgali ile burada yerleşmeleri ve kışı geçirme hazırlıklarını, uzun uzadıya anlatır. Burada vakit geçirmek için düzenleme yaparlar hatta tiyatro kurup oyunlar sahneye koyarlar¹². Sulh yaptıktan sonra Bahçe-saray'a giderler, Kırım hanlarının "muhteşem" sarayını ziyaret ederler.

Dr. Reid'in esas metni 177 sahife olan kitabında, ancak 171'inci sahifede Kırım'da çarpışan Türkler'den çok kısa olarak bahsedilir. Deneyimli ve başarılı bir komutan olan Ömer Paşa idaresindeki Türk kuvveti Rusları on çarpışmada (Oitenitza, Citate, Karakai, Kostelli, Kalafat, Turkutai, Silistria, Giorgero, Georgia, Eupatoria) yenmiştir. "Onlar hücumda da, savunmada da iyi askerlerdir". Fakat kolera ve sıtma Türk kuvvetlerinde büyük zayıyata yol açmıştır.

Kitabın sonunda dönüş ve sulh anlaşmasının metinleri yer alır. Fakat Sivastopol'un top atışları ile dövülmesinde efsaneleşen bir yeri olan ünlü Mahmudiye kalyonundan tek kelime ile de olsa bahsetmez.

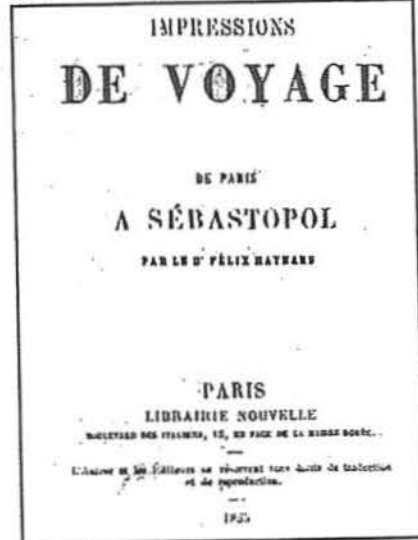
II

Félix Maynard, *Impressions de Voyage, de Paris à Sébastopol*, Paris 1855, publié par Alexandre Dumas, Küçük boyda, VIII+308 sahife.

Alexandre Dumas'nın (1803-1870) bir önsözü ile (s.II-XIII) basılan bu kitap, bu ünlü yazarın idare ettiği *Mousquetaire* dergisine gönderilen yazılarından. Bunlar Docteur Félix Maynard imzalıdır. Okuduğu gün bunları beğenen Dumas onların derhal yayınlanmalarını uygun görmüştür¹³.

Dumas'ın yazdığına göre Dr. Maynard yedi yıl, Atlas Okyanusunda Pasifik'te ve Hind Okyanusunda dolaşarak balina avlayan bir gemide hekimlik yapmış, Avusturalya, Yeni Zelanda, Brezilya, Şili ve Van-Diemen topraklarını dolaşmış, bütün kıtaların etrafını dolanmıştı. Arkasından doğuya sefer yapan vapurların doktoru olarak bütün Akdeniz limanlarına uğramıştır.

Yazdığı notları bir türlü yayınlamayan Dr. Maynard sonunda Alexandre

Dr. F. Maynard'ın kitabının ön kapağı.

Dumas'nın aracılığı ile esas adı "Kırım'a Yolcu Vapuru" olan kitabını bastırmak olanağı bulur. Nil adlı gemi ile Maynard, Marsilya'dan denize açılır; Messina boğazından geçer, Yunan adaları etrafında dolanır. Dr. Maynard, Türkler'e dair olumsuz görüşlerini Milo adasından bahsederken açıklar, "Bir vakitler verimli ve kalabalık olan bu ada, Osmanlı despotizmi yüzünden harabeler ile kaplanmış ve korkunç bir sefaletе düşmüştür". Fakat İstanbul, İzmir, Atina, İskenderiye zenginleri, yaz aylarında oradaki kaplıcalarda tedavi olmak için gelirler¹⁴.

Dr. Maynard, Attika'dan Atina'dan bahseder. Burada yemek yedikleri yerde, Fransızları önceleri dostları iken şimdi ise Türklerle yardım ettikleri için düşman olduklarından lânet ettikleri bir millet olarak görürler. Maynard, gerçek Yunanlıların Türklerle karşı duydukları bu hıncı haklı ve lâyük olarak gördüğünü de sözlerine ekler.

Böylece Alexandre Dumas'nın desteklediği bu Fransız doktoru her fırsatta Türkler'e duyduğu nefreti açıklamaktadır. Fransa halkının Türklerle yardım için Kırım'a kuvvet gönderdiğine inandığına da vurgular. Arkasından Yunan milliyetçiliğini destekleyen "Osmanlı pislüğünün" temizlenmesini iyi karşılayan, Yunan ilerleyişinin başarılı ve mükemmel olduğunu belirten sayfeler gelir. Sahifeler dolusu, Yunan milliyetçiliğini öven Dr. Maynard, hemen her cümlesinde Türkleri kötülemek için bir çare arar. Adalar denizinde ve kıyılar boyunca yolculukta hep antik çağ hatıralarını tekrarlar; ve bu arada yine Türkleri ve onların yaptıklarını aşağılar. Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin topraklarında kullanılan taş güllerin bile antik mabetlerin sütunlarından yontulduğunu bildirecek kadar ileri gider.

Gelibolu kolera yüzünden boşalmıştır. Fransız ve İngiliz kuvvetleri Bolayır sırtlarında kamp kurmuştur. Fransız hekim İstanbul'u dışından hârikulâde bulur. Fakat karaya çıktığı anda bütün hayallerinin yıkıldığını söyler. Sokaklar pis, bozuk kaldırımlı, karanlık ve havasızdır. Ortalık başıboş köpekler ile doludur. Kimi hemen hemen çıplak veya paçavralar içinde dolaşan insanlar; sarhoş denizciler, eşkıya kılıklı askerler, devamlı bahis isteyen külâhlı Ermeniler, uzun cübbeli Yahudiler, geleneksel kıyafetli sarıklı tek tük eski Türkler ile redingotlu ve fesli efendiler... İşte aralarından geçmeye çalıştığınız kalabalık budur!...

Arkasından Dr. Maynard, kulaktan dolma tanıdığı doğu romantizminin güzelliklerini sayıp döker ve bunları bulamadığına hayıflanır. Hızını alamayıp kadın erkek herkesi çirkin bulur. "Muhammed'in dejenere torunları, Doğu'yu ne yaptınız? Roma'nın rakibi olan Bizans'ı ne yaptınız?. Herşeyi kirlettiniz, yağmaladınız ve harabeye çevirdiniz, yalnız onu yaratan Tanrı izin vermediğinden tahrip edemediğiniz tek şey tabiattır..." diye haykırır... ve ilerlemenin olması için Kur'an'ın yerine İncil'in gelmesini temenni eder. Daha pek çok ithamlardan sonra haklı bir cümlesi yer alır. "Türkler yapıyorlar fakat onarmıyorlar!". Hatta Ayasofya'nın tamirinin yabancı elçiliklerin enerjik baskıları sonunda yapılabildiğini bildirir. Ayasofya'yı anlatırken de "barbar" Türklerden bahsetmeden kendisini alamaz¹⁵. Ona göre Rumlar kiliselerinin kapılarını alçak yapmaktadır; bunun sebebi de bu kiliselerine paşaların ve devlet ileri gelinlerinin at üstünde girmelerini önlemektir!

Doktor çok kategoriktir: "İslam sanatı diye birşey yoktur. Camilerin biçimi Bizans ve Hristiyan sanatındandır". Sadece

minareler Müslüman icadıdır. Kısaca andığı büyük camilerden Süleymaniye'nin dekorasyonu, Arap sanatının garip örneğidir. Kara tarafı surları önünde yürükende, cümlesini "...ah keşke Bizans Hristiyan kalsa idi!" diyerek tamamlar.

İstanbul'un daha birçok özelliğini genellikle küçümseyerek anlatan Dr. Maynard, Türk kahvesi ve kahvehanelerinde de birkaç sahife ayırmıştır. Ona göre kahvehane iğrenç ve pis bir berber dükkânından başka birşey değildir. Bunun arkasında da Türklerin karakterini kötülemek için uzun uzadıya açıklamalara girişir: "Bu milletin başlıca dört meşguliyeti vardır: hamam, çarşı, cami ve kahvehane". Dr. Maynard, "keyif" hakkında da sahifeler dolusu bilgi verir¹⁶.

Türkleri son derece cahil olarak gören Maynard, yeni açılan okul ve hatta fakültelerin yetersizliğinden de bahseder. Yabancı öğretmenler de durumdan pek memnun değillerdir.

Gemi güvertelerinde kar altında soğukta, günlerce süren yolculukla getirilen yeni askerlerin durumları da fecidir. Fakat Fransız askerleri de daha iyi şartlar içinde taşınmaz. Yağmur altında, on günlük bir yolculuk için taşınan kolerai ve sıtmalı 375 askerin üstlerine örtecek bir battaniyeleri bile yoktur. Buna karşı çıkan Dr. Maynard'ı destekleyen nakliye gemisi kaptanı, Sarayburnu önünde demirleyerek karaya çıkar ve levazım dairesinden zorla 400 battaniye alır. Fakat diğer nakliye gemileri bu kadar talihli olmamışlar ve çok zayıf verilmiştir.

Türk kara ve deniz kuvvetlerinin askerlerini iyi, fakat subaylarını yeteneksiz olarak görür. Heybeliada okulu belki iyi subaylar sağlayacaktır. Fakat bu da zaman isteyecektir¹⁷. Bir tıp fakültesi olmasına ve kara ile deniz kuvvetlerinin

hekimleri ile karantinalardakiler Batı üniversitelerinde öğrenim görmüş olmalarına rağmen hâlâ hurafelere dayanan kodeks kullanılmaktadır. Bizans imparatorları döneminde çok ünlü Aziz Paulus hastanesi olduğunu söyler; ancak bunun da pek aslı yoktur. Maynard diseksiyon yapılmadıkça tıbbın ilerlemeyeceğini de sözlerine ekler. Doktora göre kütüphanelerden kimse faydalanmaz, çok övülen saray kütüphanesi ise abartılmıştır. Burada işe yarar birşey yoktur¹⁸!

Reformlar (Tanzimat) Türklere fes ile redigottan başka birşey getirmemiştir ve İslamiyet'in Türkler'in kadına değer vermediklerini anlatan sahifeler gelir. Ancak son yıllarda kadın önem kazanmıştır demekten de kendisini alamaz. Artık tek kadınla evli olanlara vardır ve bu kadınlar sosyal hatta politik konularda söze karışmaktadır.

Dr. Maynard, "Türkler Avrupa'da sadece kamp kurmuşlardır" diyen bir yazarın bu sözlerini tekrarladıktan sonra, Baron de Tott'a bir vezirin söylediklerini de hatırlatır. Vezir köşkünün penceresinden Anadolu tarafına işaret ederek: "Bu taraflardan geldik, yine o tarafa döneriz." demiştir¹⁹. Fransız doktor da, Ayasofya'da bir gün 1453'te kaybolan papazın ortaya çıkıp âyinine devam edeceğine ve o anda payelere asılı Allah, Muhammed ve dört Halife levhalarının kendiliğinden aşağı düşeceğine inanmış gibidir.

Yunanlıların Ruslar ile münasebetlerine dair düşüncelerinden sonra birdenbire "Türk milleti, moral ve fizik bakımından dejeneredir", diyerek onların "bir türlü sahip olamadığı bu topraklarda korku içinde beklemektedir!" der, iki büyük devletin yardıma gelmesi, güç-

süzlüğünü ona göstermiştir.

Türlere hayli sövüp saydıktan sonra, İstanbul'dan Kırım'a gitmek üzere ayrılırken, Dr. Maynard nedense Fransız ve Türkiye milletlerinin yakınlığından ve benzerliklerinden bahsetmek lüzumunu duyar. İki merhale, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin yığınak yeri olan Varna'dır. Burada da kolera, Pire'de, Gelibolu'da olduğu gibi tahribat yapmıştır. Burada Türlere yardıma geldikleri için Fransızlara Bulgarlar tarafından şiddetli düşmanlık uyanmıştır. Fakat doktor yine Türklerin fenalıkları hakkında düşüncelerini döktürür. Zavallı Bulgarların Türler tarafından ezilmişliği bu defa bahanedir²⁰.

Dr. Maynard, Sivastopol'daki savaşın hatıraları ile hatıratını doldurur. Hekim olarak ne yaptığına dair tek satır yoktur. Fransa'ya yaralı ve hastaları götüren bir vapurla savaş meydanından döner.

Yolda gördüğü Edremit'ten bahseder. Ona göre burada 1822'de 30000 nüfus yaşıyordu. Atölyeleri ile, muazzam bir ticaret merkeziydi. Buradaki levanten gençliği, Fransız, İngiliz ve Atina Üniversitesi hocalarının ders verdikleri ünlü bir kolejinde okuyordu. Böylece yeni bir Atina doğuyordu... Fakat Türkler buradan geçtiler ve hiçbirşey kalmadı!". Bunun arkasından da Müslümanlara kinini kusmaya girişir.

Dr. Maynard kitabında, Bizans döneminde 1203'de İstanbul'u ele geçiren ve 1204'den itibaren burada bir Latin krallığı kuran Dördüncü Haçlı seferinin tarihini anlatmaya girişir; ve Ege Denizi adalarını teker teker ayrıntıları ile tarif eder, bu vesile ile de tekrar tekrar Türkleri kötüler. Türkler hakkında en fena izlenimler ile dolu bir seyahatnâme meydana getiren Fransız hekimin bu derece düşman-

ca davranışına bir anlam vermek mümkün değildir. Kitabın benden önceki meçhul sahibi, başlık sahifesine kurşun kalemle "insupportable" (tahammül edilmez) sözünü yazmıştır ki hak vermemek mümkün değildir.

III

Armin Müller, *Erinnerungen eines Schweizerarztes aus dem griechisch-türkischen Krieg*, 1897; Zürich 1905 (ilk baskısı 1897).

47 sahifelik bir broşür olan bu seyahatnâmenin önsözünde yazar, "... dostluk veya düşmanlık hislerinin uzak olarak yazdığı..." bu hatıralarında sadece Tesalya ve Epiros savaş alanlarında gördüklerini anlatacağını açıklar.

Dr. Müller, Yunanistan'a gönderilen bir İsviçre ambulans grubunda yer almıştır. Daha ilk sahifede trende tanıdığı ve Leipzig'de hukuk öğretimi görürken "vatanın bağımsızlık" savaşına katılmak üzere yurduna dönen genç bir Yunanlı ile tanışır. Ünlü amatör arkeolog H. Schliemann'ın Yunanlı olan dul eşini ziyaret etmesi tavsiyesinde bulunur²¹.

Tren yolculuğu arkasından vapurla devam eden yolculukta da Dr. Müller, Oskar Kesselring adında Zürich'li genç bir tüccar ile tanışır. Bu delikanlı Yunan ambulansında çalışmak üzere gönüllü olarak gitmektedir. Korfu'da vapura binen Yunan gönüllülerinin patırtılı taşkınlıklarını hoşgörü ile karşılayan genç hekim, annesi ile kız kardeşi tarafından selâmetlenen genç bir gönüllünün çok dokunaklı ayrılış sahnesini anlatırken, önsözde belirttiği gibi tarafsız olmadığını gösterir. Yolcular arasındaki Yunanlı bir kadın da devamlı olarak gönüllü gençleri marşlar, şarkılar ve milli marşları okuyarak gayretlendiriyordu.

Dr. A. Müller'in kitabının ön kapağı.

Dr. Müller, arkasından bu "harikulade memleketin" bağımsızlığı için duyduğu hayranlık ve sempatiyi dile getirir. Vapur Pire'ye yanaştığında görülen heyecanlı karşılama, "...kendi yurdunda olmuş gibi onu mutlu eder." Atina'da her şey sâkin ve normaldir. Yunan kayıpları önemsiz kadar az, hastaneler ise dolmuş değildir. Schliemann'ın dul eşini derhal ziyaret eden Dr. Müller, onun aracılığı ile "Kadınlar Derneği" ile tanışır ve bu teşkilât onu Volos'ta kurulan hastaneye göndermeyi uygun bulur²².

Volos'ta güzel bir villa Kadınlar Derneği'nce hastane haline getirilmiştir. Burada bir kadın hekim ile sekiz genç kız, hemşire olarak hizmet veriyordu. İsviçreli hekim ilk geldiğinde burada bir düzine kadar yaralı vardı. Fakat Türk ordusu ilerledikçe yaralılar çoğalır.

Müller, bölge komutanı Albay Smolenski'nin, 40 km. batıda Velestino'daki karargâhına giderek, ona burada bir sahra hastanesi kurmayı teklif eder. Fakat albay bunu reddeder²³. Müller ise, "cins-

i lâtif'in" savaş meydanı gibi kürsüye de uygun olmadığı görüşünde olduğundan bu karardan memnun olur. Hemşireler geri döner. Ertesi gün, 5 Mayıs sabahı şiddetli savaş başlar.

Müller, Volos'tan tekrar Velestino'ya gitmek üzere trenle yola çıkar. 14 yaşında çocuklar, yetmişlik ihtiyarlar, hatta cübbeli papazlar istasyonda toplanmıştır. İsviçreli hekim Velestino'da Türklerin çok şiddetli ateşi altında savaşı seyreder ve anlatır.

Bir kurmay subayı gibi atışları gözleyen Dr. Müller, ancak "Hekim" diye sesler duyması üzerine ayılır, ateş hattında çok ağır yaralı bir assubayın yanına götürülür. Velestino'ya dönmek zorunda kalan hekim, ancak o vakit kendi kendine, vatani için çarışmadığını ve iyi birşeyler yapmak istiyorsa hekim olarak hastanelerde kalması gerektiğini söyler.

Dr. Müller, dört çadırda bir sahra ilk yardım merkezi kurar. Ancak burada bir damla su yoktur. Üzerinde en basit ameliyatı yapacak masa olmadığı gibi, ilk yardım merkezlerindeki hekimler ile laborantlarının cerrahlıktan ve hatta antisepsiden haberleri yoktu. Kan durdurucu hortum (Esmarchschen Schlauch) olmadığından, antika olmuş çok eski tip turnike bulunabilmişti. Yaralılar bez sedyelerde taşınıyordu. Ancak kemiklerinde kırıklar olanlar için bu zararlı idi. Su olmadığı gibi steril sargı da yoktu!

Müller, Volos'taki hastaneye dönerken, arabada yanında olan yaralıların kanamalarını pantolon askısını kullanarak durduruyordu. Burada ancak ağır yaralılar, Kadınlar Derneği hastanesine yatırırken, acele kurulmuş ve perişan durumdaki askeri hastaneye hafif yaralıları göndermeye uygun görür.

Dr. A. Müller'in Tesalya savaşında görev yaptığı Arta Körfezi civarı (von der Goltz'un savaş sırasında çizdiği harita).

tüfeklerinin mermilerinin açtığı yaraları anlatır.

Ancak bir gece gelen telgraf, Türkler ilerlediğinden, Volos boşaltılacaktır. Velestino'nun yangın dumanları uzaktan görülür. Halk limana dolmuş Yunan ve Batılı ülkelerin gemilerine binmeye çalışmaktadır. Müller, Yunanistan'a gelirken evvelce gördüğü taşkınlıkları hayranlıkla anlatırken, şimdi de limanı dolduran halkın durumun acıklı bulur²⁴.

Hastanenin damında Kızılhaç bayrağından başka Fransız bayrağı da çekilmiş, bir İngiliz hastane gemisi ağır yaralılar dahil bütün yaralıları taşımaya üstlenmişti, çünkü diyor bu İsviçreli hekim: "Türkler hiçbir şeye saygı duymazlardı...!" Arkasından da beyaz modern giyimli zarif İngiliz hemşireleri, siyah saçlı, dolgun vücutlu, gri giyimli güzel Yunanlı hemşireler ile kıyaslar.

Ancak, İngilizler gemide bütün yaralılara kendi usullerine göre bakım yapılabildiğini bildirince Dr. Müller ve Yunanlılar şiddetle protesto ederler, tartışırlar. Operasyonlar ise güvertede yapılır. İsviç-

O gece Dr. Müller en ilkel usuller ile yaraları keser, biçer, narkoz yerine eter kullanılır. Gece yarısından sonra ikinci yaralı sevkiyatı gelir. Yaptığı operasyonlar hakkında uzun uzadıya bilgi verir. Türklerin kullandıkları Mauser ve Martini

reli hekim Atina'daki hastaneyi mükemmel bulur. Fakat "Yunan dostluğu duyguları" (Philhellenismus) Atina caddelerinde karşılaştığı bazı sahnelerde iyice sarsılır. Sınırdaki cereyan eden savaşın ciddiyetini kavrayamayan gençlerin sokak ve tavernalardaki taşkınlıklarını, garip biçimde giyinen ve yüzlerini "maymunlar gibi pudralamış" subayların caddelerde piyasa yapmalarını da kınamaktan kendisini alamaz.

Bir hafta sonra, Dr. Müller, 13 personel ve pek çok malzeme beraberliğinde küçük bir gemi ile Batı Yunanistan'da Epiros'a gitmek üzere yola çıkar. Üç günlük deniz yolculuğu sonunda Arta körfezine ulaşılır. Körfez girişindeki Preveze kalesi henüz Türklerin elindedir ve buradan "bir fare bile geçmesi" mümkün değildir²⁵.

Kara yoluyla savaş bölgesine giderken, millî kıyafetli eski Epiros eşkiyalarını (efzun) görür. Bunlar kralı sevmekle beraber, ordunun yanında savaşmaktadır. Ulaştığı Karavasara adlı yerde bir hastane kurulmuştur²⁶. Burada yaralılar âdeta üst üste yatmaktadır. İyi niyet

Dr. A. Müller'in Tesalya savaşında görev yaptığı Volos ve civarı (von der Goltz'un savaş sırasında çizdiği harita).

hâkim olmakla beraber antiseptik korumadan iz yoktu. Yunanlı genç hekimler operasyon yapmayı deneyerek öğreniyorlardı. Çünkü Yunan hastanelerinde staj dönemi yoktu. İngiliz hemşireler bakımını sağlıyorlardı.

Müller, bir Türk mermisinin isabeti ile ölmüş bir Yunanlı yüzbaşının cenaze törenini anlatır. Kimsenin gözyaşı dökmediğini görerek, "...bu millete hayranlığını, bir defa daha vurgular". Buradan Vonitza adındaki küçük yerleşim yerine giderek oradaki sahra hastanesini, okula el koyarak kurmak ister. Ancak bu bina rahat ve ferah olmakla beraber içi çeşitli böceklerle doludur²⁷. Bunu bırakıp güzel bir eve el koyarak burayı hastane yapar. Daha ilk akşam 12 ağır yaralı ile 20-30 kadar hafif yaralı getirilir. bu sonuncuların bir kısmı, kasabadaki evlere yerleştirilir. Ertesi gün ise bir gemi seksen kadar yaralı getirir. Müller yanındaki Yunanlılardan üç genç ve profesör denilen bir yaşlı hekimin cerrahlıktan hiç anlamadıklarından yakınıdır. Gece gündüz çalışan ekipte, genç hemşireler gayretle hizmet ederler. Volos'ta bir sarayı andıran hastaneyi hasretle anarak şimdi artık Türklerin burayı kullandıklarından dolayı duyduğu üzüntüyü de dile getirir.

Dört Yunanlı yardımcı ile Müller çok zor çalışmaktadır. Herkes bol bol operasyonlar yapmakta fakat bunlarda bilhassa amputasyonlar ile akciğer ve karın ameliyatlarında hatalar işlenmektedir. Bunun arkasından yanlışlıklara dair açıklamalarda bulunur.

Parazit böcekler, başta pire o kadar bol, su az ve pahalı olduğundan asistan ve yardımcıları el temizliğine dikkat etmediklerinden, Müller operasyonları tek başına yapıyordu. Burada kasabada barınacak bir otel yoktu. Halkı ise hiçbir şey

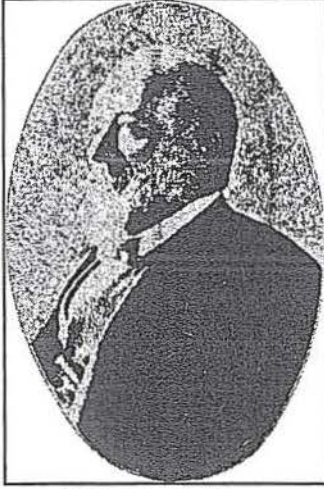
yapmadan sokaklarda aylak aylak dolaşır veya pis kahvehanelerde gün geçirirdi. Tek medeniyet işareti, ayakkabı boyacıları çocuklardı.

Vonitza'da üç hafta kaldıktan sonra, yaralılarla birlikte Atina'ya gelmeleri bildirilir. Şiddetli bir sıtma nöbeti ile Müller gemiye biner; yarı baygın halde iki gece ve gün yatar, ve Pire limanına hayli halsiz durumda çıkar. Atina'da kısa süre kaldıktan sonra İstanbul üzerinden yurduna dönmeye karar verir.

Yolcular arasında tanıştığı iki Alman askeri doktor, sekiz bayan (herhalde hemşire) ve iki askeri hastane bakıcısı vardır. Bunlar Yunanlılara yardım etmek üzere Korfu'ya gelmiştir, fakat Almanlara karşı antipati olduğundan uzun süre bekletilmişler, ancak çok sonra bir sahra hastanesi kurarak Dömeke savaşında yaralanan yüz kadar insanı tedavi etmişlerdir.

Müller aynı kamarayı paylaştığı orta yaşlı bir Türk ile yarım yamalak İtalyan casusu ile anlaşmaya çalışır. Onun hekim olduğunu öğrenen Türk sara (epilepsi) tedavisi için ne yapmak gerektiğini anlatır. Bir kurbağa bir bacağınan bir oltaya bağlanarak içinde yılanlar olan bir su birikintisine atılır; etrafını yılanlar çevirince sudan alınıp, hemen yüreği çıkarılır ve bu tek ilaçtır. Ancak bu yüreğin ne yapıldığına dair bilgi verilmiz.

Sabahın 4'ünde kamara arkadaşı, limana girişi görmesi Müller'i uyandırır. Bir tarafta minareleri, servileri ile İstanbul vardır. Kötü, uzun bir köprü ile bağlanan Galata perişan bir bölgedir²⁸. Daha yukarıdaki Beyoğlu, bir Avrupa şehri gibidir. Bozuk kaldırım, dar ve karanlık sokaklı şehri, bilhassa kurt köpeklerinin dolaştığı şehrin içini hiç te hoş bulmaz. Asya yakasındaki üçüncü bölge olan Üsküdar için de aynı şey söylenebilir. Müller, bazı yurttaşları ile evvelce beraber olduğu Yu-

Bağdat Demiryolları
Genel Müdürü Huguenin
(1856-1926)

müdürü, İsviçreli E. Huguenin'in (1856-1926) daveti üzerinde onunla, yıkılmış bir köprüyü görmek için Anadolu yönünde bir gezi yaparlar³⁰. Rhein kıyısındaki şatoları andıran harap kaleyi³¹ Annibal'ın mezarı olan yeri görür³². Müdüre mahsus özel trenle yapılan bu seyahatin Müller üzerinde yaptığı önemli bir etki: "Türkler hakkında çok iyi intibalar aldım" der, (Ich habe den besten Eindruck von den Türken bekommen). Türkler hakkındaki sözlerine şu düşünceleri ekler: "Burası daima iddia edildiği gibi ölümcül hastalıktan muztarib bir memleket değildir".

Müller, bir "Yunan dostu" iken, İstanbul'da Cuma selâmlığına da katılır, bunu ayrıntıları ile anlattıktan sonra padişahın karşısında arabada beyaz sakalı ile oturan, yiğit görünümlü Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'yı anar: "Dostum bana padişahın çalışma gücünü anlatmasa, belki de Boğaziçi'ndeki hasta adam masalına inanacaktım" sözleri ile Türkler hakkındaki görüşlerinin değiştiğini belli eder.

Dr. Müller bu hislere yurduna döner. Küçük eserinin sonunda da onun Yunan hayranlığının sebebi açıklanır. Baba tarafından dedesi Topçu albayı Aurau'lu

nanlı hemşirelerin burdaki ailelerini aradığında onları, cennette imiş gibi bir hayat sürdükleri Boğaziçi'nde bulur²⁹. Her gün, Boğaz sırtlarında dolaşiyor, akşamları da kıyıda İsviçreli ile bir- ra içiyordu. Anadolu demiryollarının

Müller 1822'de Yunan ayaklanmasında yardımcı olmak üzere Türklere karşı bu harekâta Yunan tarafında olarak katılmıştır.

Bu üç hekimin seyahat hatıraları ile bu yazımızı bağlıyoruz. Fırsat düştüğü takdirde kütüphanemizde eserleri olan diğer üç hekimden de ileri de bahsetmeyi düşünüyoruz. Bunlar 1815-1827 arasında İstanbul'da olan Fransız A. Brayer, adı garip olan ve eserini Almanca yazan onaltı yıl Osmanlı topraklarında karantina hekimi olarak dolaşan Lamec Saad ve nihayet Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da yaşayan Fransız Henri Aurenche'dir.

Osmanlı topraklarında çalışan yabancı hekimlerden bahsederken, doğrudan doğruya Osmanlı tıp ilmine katkıları olanlar üzerine durmadık. Bunların başında, Batı anlamında Tıbbiyenin kurucusu olarak kabul edilen aslen Bohemyalı olmakla beraber Avusturya tebası olarak İstanbul'a gelen Dr. Carl Ambros Bernard (Charles Ambroise Bernard) bulunmaktadır. Ancak Bernard bir gezgin, bir seyyah durumunda olmadıktan başka, Türk tıp tarihinde öğretici olarak özel bir yere sahiptir. Onunla aynı yıllarda İstanbul'a gelerek yeni kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğretici olarak hizmet eden başka Avusturyalı hekimler de bu makalemizin çerçevesi dışında kalmaktadır.

DİPNOTLAR

1- Türkiye'ye dair seyahatnâmelerin basit bir listesi, evvelce yazdığımız İstanbul maddesinin bibliyografyasında bulunmaktadır. S. Eyice, *İstanbul, İslâm Ansiklopedisi*, V.2, 1214/137 - 1214/144.

2- İngiltere'deki bazı yazma seyahatnâmeler hakkında bkz. F.W.Hasluk, *Notes on MSS in the British Museum relating the Levant. Geograpy and Travel*, "The Annual of the British Scholl at Athens", XIII (1905-06), s.196-215.

3- Bu tür kitapların toplandığı en mükemmel koleksiyon Atina'da Gennadios Kütüphanesi'dir. Bunun katalogu Amerika'da basılmıştır; Sh.H. Weber, *Voyages and Travels in Grece, the Near and adjacent Regions made previous to the year 1800*, Princeton NJ. 1953; *Voyages and Travels...during the XIX. Centry*, Princeton NJ. 1952.

4- Osmanlı dönemi içinde İstanbul'a gelen Batılı hekimlerin başında, belki de ilki, elçi O.G. De Busbecq'in özel hekimi Willem Quackelbeen'dir. Bu doktor 1553-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'da bulunmuş ve Adalar'da vebadan ölerek burada gömülmüştür. Z. R. W. M. von Martels, *Augerius Gislenius Busbequius, Leven en werk van de keizerlijke gerzant aan het hof van Süleyman de Grote*, Groningen 1989 (doktora tezi); bu kitabın sonundaki çok etraflı bibliyografya hekim ve botanikçi olan Quackelbeen ile ilgili pek çok yayına işaret edilmiştir; bkz. L. Elaud, J.E. Opsomer, J.E. Van Laere/A. Delva.

5- Reid'in "Üsküdar" olarak bahsettiği yer, Kırım savaşı sırasında hastane olarak kullanılan Selimiye kişisidir.

6- Arnavutlar genellikle Müslüman olmakla beraber, bazı bölgelerdekiler Hristiyan olup Ortodoks mezhebindedir. Ayrıca az sayıda Katolik Arnavut da vardır. Rus ordusundaki Arnavutların, inanç dolayısıyla kendilerine yakın gördükleri Ortodoks Arnavutlar olmalıdır.

7- Lord Fitzroy James Henry Somerset Ragan (1788-1855), Wellington ile İspanya ve Waterloo'da savaştı, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde diplomat olarak görev gördü ve 1854'te Kırım'daki İngiliz kuvvetlerinin başına getirildi, 1855'te burada koleralardan öldü.

8- General Aimable-Jean-Jacques Pelissier (1794-1864), askerlik hayatının başlarında, Yunan ayaklanmasında Türklere karşı savaşmış, 1839'da Cezayir'de bulunmuş, buranın Fransızlara geçmesinde büyük rolü olmuştur. 1855 yılı Ocak ayında Kırım'daki Fransız birliklerinin başına geçmiş. 1860'da Cezayir'e vali olmuş ve burada ölmüştür.

9- Florence Nightingale (1820-1910) çok iyi yetiştirilmiş ve kendini insanların iyiliğine adanmış bir kadın olup hemşirelik mesleğini ilk örgütleyendir. 1854'ten itibaren Selimiye kişisinde çalıştı, bu arada Kırım'a da gitti. İstanbul'un modern büyük hastanelerinden birine onun adı verildiği gibi, Selimiye kişisinde de bir oda onun hatırası olarak düzenlenmiştir.

10- Serdar-ı Ekrem Ömer Lutfi Paşa (1806-1871), Macar asıllı olup ilk adı Mihaylo Latos idi. Askerlik öğrenimini Avusturya'da yapmış 1828'de Osmanlı hizmetine girerek Müslüman olmuştur. Birçok yerlerde çok başarılı komutanlık görevi görmüştür. Osmanlı donanmasında müşavir paşa ünvanı ile çalışan İngiliz amiralinin Kırım savaşında Türk kuvvetleri hakkında kitabı vardır. Sir Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War*, London 1867.

11- Dr. Reid, sonra Selimiye'deki esas hastaneye geçtiğine göre Gordon House adı verilen bu hastane veya reyir ayrı bir yerde olmalıdır. Akla ilk gelen bina, Üsküdar-Haydarpaşa yolunun solunda olan, uzun süre veteriner okulu olarak kullanılan yapıdır. Bu hususta açık bir görüşe varmak için bu binanın tarihçesini araştırmak gereklidir.

12- Reid'in kitabında İngiliz birliğinin sahneye koyduğu ilânın fotokopisi de yer alır (s. 146-147 arasında). Bu oyunlarda binbaşı, yüzbaşı, teğmen rütbelerinde subaylar rol almakta, kadın

rollerini de yine subaylar üstlenmektedir.

13- A. Dumas (1802-1870), Fransız edebiyatında pek çok eseri arasında bilhassa *Les Trois Mousquetaires* (Üç Silahşörler) romanı ile büyük şöhrete erişmiştir. Kafkasya ve Rusya'da yaptığı seyahate dair bir eser de yazmış ise de bunda Türkiye'nin bahsi geçmez; *Impressions de voyages*, Paris 1834.

14- Milo adası ünlü Venüs heykelinin bulunduğu yerdir. Bu sanat eseri şimdi Paris'te Louvre'dadır. Dr. Maynard'ın adanın sefil durumda olduğunu yazmasına da anlam verilemez. İstanbul, İzmir, Atina ve İskenderiye'de olmadığı gibi, Ege denizi adalarının bir çoğunda zaten Türk ve Müslüman halk bulunmuyordu.

15- Ayasofya'nın önemli ölçüde onarımı Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) emriyle İtalyan İsviçre'sinden (Ticino) mimar Gaspare Trajano Fossati (1809-1883) tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta o kadar ki, Fossati Ayasofya'ya dair hazırladığı resimli büyük eserin başkısına, Ortodoksluk gayreti ile Rus çarının yardımıyla bulunacağını sanırken, onun yeteri kadar ilgi göstermeyişi üzerine bu muhtesem kitabı, Sultan Abdülmecid'in yardımıyla 1852'de yayınlamıştır; G. Fossati, *Aya Sophia of Constantinople, as Recently restored by Order of H. M. the Sultan Abdul Medjid*, London 1852; çok küçük boyda yeni bir tipki basımı da yakın tarihlerinde yayınlandı. Fossati 1837-1858 yılları arasında İstanbul'da yaşamıştır. Bu mimara dair pek çok yayın vardır, en yeni olarak sadece ikisini veriyorum bkz. Birçok yazar, *Gaspare Fossati (1809-1883), Architetto, Pittore*, Lugano 1992; S. Byice, *Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul, "Arredamento Dekorasyon"*, sayı 43 (1992), s. 126-133.

16- Kahvehaneler hakkında bkz. Rifat Osman, *Memletimizin Tarihinde mükeyyifata bir bakış: Kahvehaneler, "İstanbul Belediye Mecmuası"*, sayı 78/6 (Şubat 1931), s. 235-244; A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler, "Türk Etnografya Dergisi"*, v. 19(1962), s. 39-84, İbrahim Numan, *Eski İstanbul Kahvehanelerinin İçtimai hayattaki yeri ve mimarisine hakkında bazı mulahazalar "Kubbealtı - Akademi Mecmuası"*, X, sayı 2 (1981) s. 57-74; Ekrem Işın, *Kahvehaneler, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, (İst., 1994) s. 386-392.

17- Deniz Harp Okulu, Sultan II. Mahmud tarafından 1827'de "Mekteb-i Ulûm-ı Bahriye" adı ile kurulmuş, 1839'dan itibaren adı "Mekteb-i Fünun Bahriye-i Şâhâne" olmuştur. Bahriye Mektebi hak. Bkz. Anonim, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, I. İstanbul 1931; *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, II. İstanbul 1941; Ertağrul, *Deniz okulumuz*, baskı yeri ve tarihi yok (İstanbul 1936?).

18- Dr. Maynard bu hususta doğru söylemektedir. Çünkü Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1838 yılında kurularak idaresi Avusturya'dan getirilen Dr. Bernard'a bırakılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de kadavra üzerinde deneyler yapıldığı gerek kaynaklardan gerek Dr. Ch. A. Bernard'ın (Karl Ambros Bernard) ilk mezunların verildiği yıl yayınlanan raporundan öğrenilir; Docteur Bernard, *Rapport sur les travaux de l'Ecole de Médecine de Galata-Sérai, pendant l'année scolaire 1838, 39 présenté a sa Hautesse*

le 25 Schaban (20 Septembre) "Journal de Constantihople et des intéréts Orientaux, 1. yıl, sayı 52 (Mardi, 26 septembre 1843); aynı konuda bk. Semavi Eyice, Dr. Karl Ambros Bernad (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye dair birkaç not, şu eserde, Türk Tıbbinin Batılılaşması, Güllhane'nin 90. Kuruluş Yıldönümünün Anısına 11-15 Mart 1988'de Ankara ve İstanbul'da yapılan Sempozyuma sunulan bildiri-ler, İstanbul (1993), s. 97-124; Dr. Bernard'ın raporunun metni aynen s. 113-118'deki ek III'de verilmiştir.

19- François, Baron de Tott (1733-1793) Macar asıllı olmakla, Fransa'da dünyaya gelmiştir. 1756'da elçi Comte de Vergennes ile İstanbul'a gelmiş, iki yıl kadar Kırım'da konsolos olarak bulunmuş, Türk topluluğunu geliştirmek ve Boğaziçi istihkâmlarını güçlendirmek için Osmanlı Devleti hizmetine girmiştir; *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* (Paris 1784) başlıklı bir eseri vardır (başka baskısı, Amsterdam 1785). Baron de Tott, Osmanlı Devleti hizmetinde olmakla ve bu devlet için işler yapmakla beraber Türklere pek olumlu bir gözle bakmamıştır.

20- Türklerin zulmünü kınayarak Bulgarlara acıyan Fransız'ın bu satırları karşısında, sonraki Türk-Rus savaşında Bulgarlara esir düşen, yanında küçük çocuğu olan genç bir Türk kadınına yapılan hakaret ve işkenceyi hatırlamamaya imkân yoktur. Bu feci ve acıklı sahneye şahit olan, Polonya asıllı bir hekimin esdidir ve bunlar bir dergide yayınlanmıştır; bkz. S. Eyice, Yüzyıl önce İstanbul'da çıkan Fransızca bir dergi: La Revue Orientale ve kurucusu; Adolphe Thalasso, *Tarih ve Toplum*, X, sayı 59 (1988) s.272-278.

21- Heinrich Schliemann'ın hayatı pek çok yayın vardır; en tanınmışlarından biri olarak bkz. E. Ludwing, *Schliemann de Troie* (çev. M. Godon), Paris 1947; F. G. Brustgi, *Heinrich Schliemann, Das fasziniierende Leben des genialen Amateur-Archäologen*, München 1972.

22- Volos, Yunanistan'ın doğu tarafında bir kıyı şehridir. Aynı addaki körfezin kenarındadır. 1935'te 41700 nüfusa sahiptir. Türk-Yunan savaşı bütün ayrıntıları ve kuvvetlerini cephelerdeki hareketleri ile, Osmanlı Türk ordusunda görevli Colmar von der Goltz (1843-1916) tarafından yazılmış ve durum mükemmel haritalar ile belirtilmiştir. *Der Thessalische Krieg und die Türkische Armee-Eine kriegsgeschichtliche Studie*, Berlin 1898. Bu savaşa dair büyük boyda güzel fotoğraflar İstanbul Üniversitesi Merkez ve Edebiyat Fakültesi Genel kitaplığında vardır.

23- Ardından anlaşıldığına göre bu Albay Smolenski bir Yunanlı değil bir Rus hatta belki de Yunan hizmetine girmiş bir Polonyalıdır. Velestine, Volos'un güney-batısında ufak bir kasaba olup, demiryolu kavşağındadır. 1935'te burada 2603 nüfus yaşıyordu. V. Der Goltz'un haritalarında görüldüğü gibi, bu savaşın cereyan ettiği yerleşim yerlerinin adları hep Türkçedir: Pilavtepe, Hacı Musa, Gezli, Ayvalı, Çanaklı, Karabağ, Saraylar, Gedik, Bayraklı, Duvlatan, Çuhadırılı, Tatarlı, Tekke, Karadağ, Hisarlık, Subaşı, Hacıbey, Karademirci, Hacıobası, Idrisköyü, Ahmedli gibi.

24- V.d. Goltz, *Thessalische Krieg*, s. 164'de Türk komutanlığınca, halkın can ve mal emniyeti-

nin sağlandığı ve paniğe kapılmalarının bildirildiği yazılıdır. Türklere karşı savaşa giderken inanılmaz taşkınlık gösteriş yapan Yunanlıların Volos'tan kaçıp gemilere sığınmak istemişleri, 9 Eylül 1922'de İzmir rıhtımında olanları hatırlar.

25- Türk-Yunan sınırı, Arta körfezinin batı ucunda yukarıya uzandıgı Preveze Türk idaresinde kalmıştı. Savaştı burada şiddetli çarpışmalar oldu.

26- Karavassaras, Arta körfezinin sonunda, doğu-güney ucunda bulunan 1935'te 3516 nüfuslu bir kasaba idi. Burası Osmanlı idaresi döneminde Tepedelikli Ali Paşa tarafından kurulmuştu.

27- Vonitza, Arta körfezinin batı ucunda, Preveze kalesinin hemen karşısında 1935'te 2141 nüfuslu bir kasaba idi. O yıllarda da sıtmalık olarak biliniirdi.

28- Galata'nın XIX. Yüzyıl sonlarındaki görüntüsünün pek cazip olmadığı bilinir. Müller'in beğenmediği köprü ise 1872'de İngiliz G. Wells firmasının yaptıgı idi. Alman Mann firması tarafından yapılarak buraya 1912'de yeni bir köprü konulduğuna, eskisi Azapkapısı-Unkapanı arasına çekilerek burada 1936'da bütünüyle sökülünceye kadar daha 28 yıl hizmet etmiştir; S. Eyice, *Haliç ve Haliç köprüleri, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, (İst., 1997) s. 278.

29- Bu küçük bilgi de İstanbullu Osmanlı vatandaşları, Rum kızlarının bu savaş günlerinde Yunanistan'da hizmet ettiklerini gösterir.

30- Anadolu demiryolları genel müdürü İsviçreli E. Huguenin, 1900 yıllarında Bostancı'da deniz kıyısında, büyük bir park içinde batı şatoları üslubunda iki muhteşem köşk yaptırtmıştı. Rıhtımı, iskelesi bütünüyle ve ağaçları kısmen ortadan kalkmış olmakla beraber, köşkler henüz durmaktadır. Ancak içindeki eşya son sahibi tarafından bütünüyle satılmıştır. Bu malikane de bir davete katılan bir yabancımin hatratında Huguenin'in bir portresi de bulunur, L. Rambler, *Notes et impressions de Turquie, L'empire ottoman sous Abdul-Hamid II, 1895-1905*, Genève-Paris ts. (1926?), s. 240-241 arası; başka bir resmi için bkz. İbrahim Alaeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, 1933-1935, III, s. 743.

31- Müller'ın adını vermediği bu kale, demiryolunun yanında olan, Gebze sahilindeki Es-kihisar kalesi olmalıdır; bkz. Feridun Dirimtekin, *Pelekanton-Philokromi-Nikitaton, Ritzion, Dakibyza*, "Fatih ve İstanbul", II, sayı 7-13 (1954), s. 48-79, bilhassa 61-64.

32- İzmit körfezi kıyısındaki bir tepe, Annibal'in mezarı olarak gösteriliyordu. Burada ünlü Alman arkeoloğu Th. Wiegand bir kazı yapmış, fakat olumlu birşey bulamamıştır. Th. Wiegand, *Hannibals Grab*, "Bosporus-Mittelungen des deutschen Ausflugvereins", yeni seri, III (1907), s. 60-84; Sonra aynı konu tekrar işlenmiştir.

A. Müfid Mansel, "Hannibal'in mezarı", *TTK Belleten*, XXXIII, sayı 126 (1968), s. Archäologische Anzeir, (1973-73), s. 257-275.